

Анастасія Кінащук

Рівненський державний гуманітарний університет

СТРАТЕГІЇ СЕМАНТИЧНОЇ ДЕРИВАЦІЇ ІРРАЦІОНАЛЬНОЇ ЛЕКСИКИ В УКРАЇНСЬКІЙ, АНГЛІЙСЬКІЙ І НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ

Semantic Derivation Strategies of Irrational Vocabulary in the Ukrainian, English and German Languages

ABSTRACT: The paper focuses on the semantic derivation models of irrational vocabulary – a semantic class of words that denote the situation of experience that is not based on logical reasons or rational thinking. The study elaborates on the semantic derivation strategies of irrational verbs, adjectives and nouns in the Ukrainian, English and German languages. The modelling of semantic derivation strategies provided in the paper proceeds from the assumption that the development of an irrational vocabulary paradigm is realised based on a prototypical situation model – a construct that characterizes not only the nature of the source and target meanings but also the ways those meanings are connected. We posit two constituents to underlie the prototypical model of irrational situation – the features of irrational situation participants and those of irrational situation itself. Both characteristics determine the nature of semantics shift strategies, among those are argument, componential, implicative and metaphorical ones. The argument strategy provides for promoting and demoting arguments within the same actantial structure set by a predicate. The componential strategy deals with the semantic transformations, resulting in a new concept of situation (whereas a target meaning borrows some components from a source one). The implicative strategy occurs based on a contiguous connection of different situations or different fragments of the same situation. The metaphoric strategy provides for the similarities revealed between the situations. The study concludes that irrational vocabulary in Ukrainian, English and German applies more to the componential, implicative and metaphorical strategies which provide for the priority of the inter-concept relations in these languages.

KEYWORDS: irrational vocabulary, semantic derivation, semantic derivation strategies, model of irrational situation, semantic shift

Вступ

Семантична деривація є об'єктом численних досліджень вітчизняних (Лариса Кислюк, Тетяна Пархоменко, Ганна Штомпель та ін.) та зарубіжних мовознавців (Галина Кустова, Олександр Ольховська, Олена Падучева та ін.). Залучаючи

матеріал споріднених та неспоріднених мов, такі дослідження ставлять за мету не лише схарактеризувати особливості збагачення лексичного складу мови, закономірності семантичного розвитку зіставлюваних мовних одиниць, а й з'ясувати специфіку когнітивної діяльності людини. Актуальність розвідки полягає в антропоцентричній тенденції мовознавчих досліджень споріднених та неспоріднених мов у сучасному мовознавстві.

Матеріали та методи

Авторські напрацювання дослідників вказують на поглиблений інтерес до вивчення впливу семантичної деривації на імплікаційну силу аргументних реалізацій (семантико-синтаксичних альтернацій)¹, лексичного формування нових слів за сталими комбінаціями (правилами)², семантичних зсувів та переносів у процесі творення евфемізмів³, семантичної деривації з позиції когнітивної лінгвістики⁴, семантичних змін у контексті історичної прагматики та дискурсивного аналізу⁵.

Специфічні лексико-семантичні групи слів опинилися у полі зору науковців на предмет зіставного аналізу механізмів, стратегій та моделей семантичної деривації: перцептивна та ментальна лексика в слов'янських, германських та романських мовах^{6 7}, колористичні прикметники української, російської, німецької, англійської та французької мов⁸, лексико-семантична група «знання» в українській, російській, німецькій та англійській мовах⁹, англійські та німецькі

¹ J. Beavers, *The structure of lexical meaning: why semantics really matters*, "Language" 2010, № 86 (4), p. 821-864.

² D. Mackay, *Lexical insertion, inflection, and derivation: Creative process in word production*, „Journal of Psycholinguistic Research” 1979, № 5, p. 477-498.

³ Е. Мишутинская, *Семантическая деривация как один из основополагающих способов создания эвфемизмов*, «Филологические науки. Вопросы теории и практики» 2016, № 7 (61), с. 141-144.

⁴ Т. Пархоменко, *К вопросу о семантической деривации*, «Вестник Кемеровского государственного университета» 2012, № 4 (54), с. 87-90.

⁵ E. Traugott, *Regularity in semantic change*, Cambridge 2001, p. 341.

⁶ О. Деменчук, *Семантична деривація тактильних перцептивів (на матеріалі української, польської та англійської мов)*, «Мовознавство» 2014, № 5, с. 81-86.

⁷ О. Деменчук, *Моделі семантичної деривації лексики «ментального занурення» (на матеріалі української, польської та англійської мов)*, «Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Сер. Філологія» 2015, № 1, с. 49-56.

⁸ Л. Дробаха, *Зіставний аналіз семантики колористичних прикметників української, російської, німецької, англійської та французької мов*, «Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського. Сер. Філологія (мовознавство)» 2008, № 75 (4), с. 63-66.

⁹ Г. Штомпель, *Контрастивний аналіз лексико-семантичної групи дієслів «знання» на рівні фразеологічної одиниці в українській, російській, німецькій та англійській мовах*, «Наукові записки: зб. наук. пр.» 2009, № 9, с. 64-67.

терміни-композиції¹⁰, фітонімічна лексика в англійській та російській мовах¹¹ та ін. У руслі вивчення ірраціональної лексики як окремого тематичного класу слів здійснювали свої розвідки Шаміль Басиров, Олег Деменчук, Борис Іюмдін, результатами напрацювань яких стали моделі та стратегії семантичної деривації дієслів ірраціонального розуміння¹², дієслів розуміння¹³, ірраціональної лексики¹⁴. Здобутки науковців цього напрямку засвідчують актуальність зіставних розвідок та ресурсність лексичного матеріалу споріднених і неспоріднених мов на предмет аналізу стратегій семантичної деривації ірраціональної лексики.

У розвідці здійснено зіставний аналіз стратегій семантичної деривації *ірраціональної лексики* – семантичного класу слів, які позначають ті аспекти світосприймання людини, що не пов'язані з раціональним мисленням людини та виникають без участі розуму людини. Об'єктом дослідження слугуватимуть дієслівні, прикметникові та іменникові номінації на позначення ситуації «ірраціональний стан» в українській, англійській та німецькій мовах, пор.: укр. *провіщати*; англ. *divine*; нім. *vorhersagen*; укр. *ірраціональний*; англ. *irrational*; нім. *irrational*; укр. *інстинкт*; англ. *instinct*; нім. *der Instinkt* тощо.

Вибір таких номінацій зумовлений, з одного боку, чинником неоднорідності концепту ситуації «ірраціональний стан», а, з іншого, – особливостями актантної структури основних семіологічних (іменних, дієслівних, ад'єктивних тощо) підкласів слів. «Знаки, що належать до різних підкласів, мають різний потенціал семантичної валентності, різний ступінь контекстуальної зумовленості та семантичної автономності»¹⁵. З цього погляду стратегії семантичної деривації ірраціональної лексики розглядатимуться як стратегії ситуативного типу, реалізовані в аспекті стратегій розширення концепту ситуації «ірраціональний стан».

Мета розвідки – схарактеризувати стратегії семантичної деривації ірраціональної лексики в українській, англійській та німецькій мовах і з'ясувати динаміку розвитку семантичної парадигми названого класу слів у зіставному аспекті.

Поставлена мета досягається через розв'язання таких конкретних **завдань**:

– схарактеризувати модель прототипної ситуації ірраціональної лексики обраних мов на основі наявних спільних семантичних компонентів;

¹⁰ Л. Кислюк, *Паралелізм лексичної та синтаксичної деривації в термінології*, «Термінологічний вісник» 2013, № 2 (1), с. 210-214.

¹¹ Р. Таджибова, *Семантическая деривация в русском и английском языках: сопоставительный аспект*, «Вестник Ленинградского государственного университета им. А.С. Пушкина» 2015, № 1, с. 116-124.

¹² Б. Іюмдін, *Лексика ірраціонального розуміння: автореферат дисертації на соискание ученой степени кандидата филологических наук*: 10.02.01, 10.02.19, Москва 2002, с. 24.

¹³ Ш. Басиров, *Метафоричні моделі у сфері дієслів розуміння германських і слов'янських мов*, «Одеський лінгвістичний вісник» 2003, № 2, с. 3-9.

¹⁴ О. Деменчук, *Моделі семантичної деривації ірраціональної лексики*, «Науковий часопис національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 9. Сучасні тенденції розвитку мови (філологічні науки): [зб. наук. пр.]» 2017, № 15, с. 35-44.

¹⁵ А. Уфімцева, *Типы словесных знаков*, Москва 2004, с. 99.

- з'ясувати стратегії семантичної деривації досліджуваної лексики на матеріалі зіставлених мов;
- схарактеризувати моделі семантичної деривації ірраціональної лексики в українській, англійській та німецькій мовах;
- описати особливості розвитку семантичної парадигми ірраціональної лексики у досліджуваних мовах;
- визначити перспективи подальших досліджень ірраціональної лексики.

Матеріалом дослідження слугували дібрані методом суцільної вибірки 83 іменники (46 з української, 14 з англійської, 23 з німецької), 40 дієслів (16 з української мови, 13 з англійської мови, 11 з німецької), 123 прикметники (58 з української, 49 з англійської, 16 з німецької), що належать до семантичного класу ірраціональної лексики.

Основними у дослідженні обрано описовий, зіставний, структурний методи та метод моделювання. Описовий метод уможливорює систематизацію та узагальнення зібраної інформації і фактичного матеріалу. За допомогою зіставного методу проаналізовано специфіку представлення ірраціональної лексики в українській, англійській та німецькій мовах. З метою визначення стратегій семантичної деривації було використано структурний метод (трансформаційний аналіз). Для формування моделі прототипної ірраціональної ситуації застосовано метод моделювання. Сукупність вказаних методів забезпечують достовірність висновків та об'єктивність отриманих результатів.

Виклад основного матеріалу дослідження

У дослідженні семантичну деривацію трактуємо як процес утворення нового значення лексичної одиниці, в результаті якого формуються співвідношення, що об'єднують усі значення багатозначного слова. Лексична багатозначність (полісемія) можлива за умов застосування стратегій семантичної деривації. Під стратегією семантичної деривації розуміємо певний тип співвідношення між прямим номінативним та твірним значеннями лексичної одиниці, унаслідок реалізації яких відбувається власне деривація. У розвідці стратегії семантичної деривації представлені як засіб ідентифікації семантичних зсувів (переходів) між значеннями лексичної одиниці, які виникають у процесі деривації. Залежно від специфіки семантичних переходів, що визначають характер «перетворень» значень лексичних одиниць, виокремлюють чотири типи стратегій семантичної деривації: аргументну, компонентну, імплікативну (неметафоричні стратегії) та метафоричну аналогію¹⁶. Названі стратегії відносять своє відображення в моделях семантичної деривації лексики.

¹⁶ Г. Кустова, *Типы производных значений и механизмы языкового расширения*, Москва 2004, с. 55-58.

Модель прототипної ірраціональної ситуації

Під моделлю семантичної деривації розуміємо теоретичний конструкт, що відтворює семантичні зсуви (переходи) від вихідного до похідного значення лексичної одиниці.

Аналіз стратегій семантичної деривації ірраціональної лексики передбачає опис моделі прототипної ситуації – конструкта, який характеризує природу (походження) похідних значень і те, як ці значення пов'язані. «Модель ситуації не лише постачає семантичний матеріал для похідних значень, а й забезпечує їх зв'язок і, тим самим, єдність багатозначного слова»¹⁷.

В основу моделі прототипної ірраціональної ситуації покладаємо єдність двох складників: характер вияву ірраціональної ситуації та характер учасників ірраціональної ситуації.

1. Характер вияву ірраціональної ситуації:

– локалізація ірраціональної ситуації (локалізаторами ситуації слугують вмістилища на зразок підсвідомості або органи, такі як: серце, душа тощо), пор.: укр. *Сумнів був підсвідомий, але за мить стало ясно, звідки оця підозра прокинулася: усі речі довкола припали шаром пилу – мабуть, Псойс заборонив заходити до своїх покоїв, – а сторінка книги була чистісінька*¹⁸; англ. *This client seems to have a pattern of sabotaging the partnership and admits to subconscious fear of having his or her heart broken*¹⁹; нім. *Ein solches Gefühl existiert mehr oder weniger unterbewußt in den Herzen der Leser literarischer Werke*²⁰;

– тривалість вияву ірраціональної ситуації (ситуація виявляє себе, як правило, в короткотривалому часовому інтервалі, зведеного до ознаки миттєвості), пор.: укр. *Якось, коли вона ще не встигла сісти й вдивитись, у неї мимоволі імпульсивно вирвалось*²¹; англ. *Impulsively, suddenly feeling that nothing could worsen the ruins of hir existence, Zambia opened the door and went in*²²; нім. *Noch vor einem Monat beim Führer gewesen, welche Ruhe, welche Kraft, und wie er zuhören kann, und plötzlich ganz impulsiv, arbeitet immer bis in die Morgenstunden, dann hat er die Lösung, in ihrer Einfachheit so genial, daß keiner der Mitarbeiter darauf gekommen wäre*²³;

– зумовленість виникнення ірраціональної ситуації (ситуація може бути зумовлена як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками):

а) внутрішній чинник (спонтанність, довільність виникнення ірраціональної ситуації), пор.: укр. *Інколи він зупинявся на якомусь випадковому місці, що раптом з незнаних причин повернуло його увагу, й починав читати*²⁴; англ. *Some-*

¹⁷ Там же, с. 40.

¹⁸ *Корпус української мови*, [в:] <http://www.mova.info/corpus.aspx> (22.03.2020).

¹⁹ *The British National Corpus*, [in:] <https://www.english-corpora.org/bnc/> (22.03.2020).

²⁰ *Digitales Wörterbuch der Deutschen Sprache*, [in:] <https://www.dwds.de/> (22.03.2020).

²¹ *Корпус української мови*, [в:] <http://www.mova.info/corpus.aspx> (22.03.2020).

²² *The British National Corpus*, [in:] <https://www.english-corpora.org/bnc/> (22.03.2020).

²³ *Digitales Wörterbuch der Deutschen Sprache*, [in:] <https://www.dwds.de/> (22.03.2020).

²⁴ *Корпус української мови*, [в:] <http://www.mova.info/corpus.aspx> (22.03.2020).

times I just get random thoughts in my head, and these can happen at the worst possible times²⁵; нім. *Man einigte sich auf eine zufällige Nachlässigkeit*²⁶;

б) зовнішній чинник (подія, обставина, умова тощо, що призвели до виникнення ірраціональної ситуації), пор.: укр. *Певно, саме ця обставина й штовхнула доктора Гешке на нерозсудливий крок: забувши поради колег не встрявати в чужі справи, він погнався за мерзотниками, щоб всипати їм як слід*²⁷; англ. *In the absence of such malice one would hope that this incident would be seen as thoughtless behaviour caused by inexperience and the exuberance of youth*²⁸; нім. *Wenn der wahre Mensch einer ist, der Herr seiner Begierden bleibt und im Einklang mit der Natur vernünftig lebt, so liegt auf der Hand, daß der verstädterte Gesellschaftsmensch sich unvernünftig und unmenschlich verhält*²⁹;

– результат вияву ірраціональної ситуації (подія, обставина, вчинок тощо як наслідок вияву ірраціональної ситуації), пор.: укр. *Павло уникав спогадів про напад ревнощів; намагався забути секунди приголомшливого прозріння, коли він незбагненим чином міг зазирати в чужі душі й передбачати події близького майбутнього*³⁰; англ. *With regard to the war itself, Hitler's "sixth sense" ought to have enabled him to foresee that other countries would not simply bow down to German expansion*³¹; нім. *Ganz unabweisbar tritt zutage, wie wenig selbst die Nukleargewalt gegen die Unvernunft der großen und kleinen Machtmenschen auszurichten imstande ist und wie nahe uns deshalb die "beispiellosen Katastrophen" gerückt sind, die Albert Einstein so nachdrücklich vorausgesagt hat wie Gandhi*³²;

– спосіб вияву ірраціональної ситуації (ірраціональна ситуація виявляє себе в формі певної схеми поведінки, в межах певної системи прийомів), пор.: укр. *Молода дівчина вгадала душею, як вгадують малі діти, що Василь каже правду, й злякалась*³³; англ. *But "thinking like a scientist" sooner or later involves greater autonomy, a bigger share of the decision-making: not simply discussing with the teacher and learning to guess from his facial expressions or other clues what the "right" answer might be*³⁴; нім. *Und Madame erriet mit weiblichem Instinkt, daß es Krach im Büro gegeben hatte*³⁵;

– ступінь вияву ірраціональної ситуації (ситуація засвідчує певну величину, інтенсивність свого вияву), пор.: укр. *Він нестямно любить цю жінку: її погляд,*

²⁵ *The British National Corpus*, [in:] <https://www.english-corpora.org/bnc/> (22.03.2020).

²⁶ *Digitales Wörterbuch der Deutschen Sprache*, [in:] <https://www.dwds.de/> (22.03.2020).

²⁷ *Корпус української мови*, [в:] <http://www.mova.info/corpus.aspx> (22.03.2020).

²⁸ C. Delves-Yates, *Essentials of Nursing Practice*, [in:] <https://books.google.com.ua> (26.05.2019).

²⁹ *Digitales Wörterbuch der Deutschen Sprache*, [in:] <https://www.dwds.de/> (22.03.2020).

³⁰ *Корпус української мови*, [в:] <http://www.mova.info/corpus.aspx> (22.03.2020).

³¹ *The British National Corpus*, [in:] <https://www.english-corpora.org/bnc/> (22.03.2020).

³² *Digitales Wörterbuch der Deutschen Sprache*, [in:] <https://www.dwds.de/> (22.03.2020).

³³ *Корпус української мови*, [в:] <http://www.mova.info/corpus.aspx> (22.03.2020).

³⁴ *The British National Corpus*, [in:] <https://www.english-corpora.org/bnc/> (22.03.2020).

³⁵ *Digitales Wörterbuch der Deutschen Sprache*, [in:] <https://www.dwds.de/> (22.03.2020).

слова, думки, її безмежно рідне тіло, що вабить його і спалює³⁶; англ. *One group of survivors is thrown life preservers, while another is frantically bailing out a sinking vessel*³⁷; нім. *Die Gewohnheitsgedanken und Reflexe sausten nun wesentlich hektischer und anscheinend orientierungslos durch den Gedankengang*³⁸.

2. Характер учасників іраціональної ситуації (основними учасниками іраціональної ситуації є Експерієнцер – суб'єкт іраціонального стану та Стимул – об'єкт іраціонального стану).

– Експерієнцером може бути: особа, пор.: укр. *І професора Лобачова осяяла думка*³⁹; англ. *It dawned on me suddenly one day that there was a way out*⁴⁰; нім. *Plötzlich fiel ihr ein, dass sie eine Verabredung hatte*⁴¹; група осіб, пор.: укр. *Дівчат зненацька осяяло*⁴², або організація, яка за суміжністю представляє групу осіб (колектив), пор.: укр. *Нині НТКУ осяяла ідея – перевести “Культуру” зі статусу самостійного гравця в стан залежного творчо-виробничого об'єднання*⁴³; англ. *The jump in share prices was comparable to yesterday's but the euphoria quickly ebbed away as it dawned on investors that – in terms of the immediate prospects – not much had changed and what had changed was not entirely for the better*⁴⁴; нім. *Auf einmal ist ihnen eingefallen, ob ich vielleicht in der Vakanz in die Volksschule gehen kann, der Herr Lehrer tut ihnen gewiß den Gefallen*⁴⁵; тварини, пор.: укр. *Здурілі ж ворони як спонтанно виявили до людей інтерес, так зненацька і втрапили його*⁴⁶; *Pet psychologist Marti Miller told Animal Planet that both humans and dogs have a sixth sense*⁴⁷; нім. *Hunde verfügen über einen sechsten Sinn*⁴⁸;

– Стимул представлений різними типами інтелектуальних об'єктів: думка, пор.: укр. *Горобенко дивився на нього, а маленький вогник розтоплював йому вироблену вже в партії прихованість і сторожкість, навіть осяявав несподівані думки, зазирає у саму душу і викликає на щирість*⁴⁹; англ. *Let me expound upon a few spontaneous thoughts*⁵⁰; нім. *Der bildhübsche Junge, der alle Gedankengänge spontan*

³⁶ Корпус української мови, [in:] <http://www.mova.info/corpus.aspx> (22.03.2020).

³⁷ *Oxford English Dictionary*. Second Edition on CD-ROM (22.03.2020).

³⁸ *Wörterbuchnetz*, [in:] <http://www.woerterbuchnetz.de/> (22.03.2020).

³⁹ Корпус української мови, [в:] <http://www.mova.info/corpus.aspx> (22.03.2020).

⁴⁰ *The British National Corpus*, [in:] <https://www.english-corpora.org/bnc/> (22.03.2020).

⁴¹ *Das grosse Wörterbuch der deutschen Sprache Duden*, [in:] <https://www.duden.de/> (22.03.2020).

⁴² Корпус української мови, [в:] <http://www.mova.info/corpus.aspx> (22.03.2020).

⁴³ Там же.

⁴⁴ *British National Corpus*, [in:] <https://www.english-corpora.org/bnc/> (22.03.2020).

⁴⁵ *Digitales Wörterbuch der Deutschen Sprache*, [in:] <https://www.dwds.de/> (22.03.2020).

⁴⁶ Корпус української мови, [в:] <http://www.mova.info/corpus.aspx> (22.03.2020).

⁴⁷ J. Booth, *6 weird, paranormal things dogs can sense that most humans can't*, [in:] <https://www.bustle.com/p/6-weird-paranormal-things-dogs-can-sense-that-most-humans-cant-8662856> (26.05.2019).

⁴⁸ C. Schülke, *Hunde verfügen über einen sechsten Sinn*, [in:] <https://www.welt.de/wissenschaft/article127392647/> (26.05.2019).

⁴⁹ Корпус української мови, [в:] <http://www.mova.info/corpus.aspx> (22.03.2020).

⁵⁰ *The British National Corpus*, [in:] <https://www.english-corpora.org/bnc/> (22.03.2020).

*ins Ethisch-Idealistische kehrt, macht besten Eindruck*⁵¹; рішення, пор.: укр. *Tu приймаєш рішення спонтанно*⁵²; англ. *The performer must make spontaneous decisions about what pose to strike and where to freeze the action*⁵³; нім. *Nun, Sie konnten es nicht vorbestellen, weil Sie sich erst bei der Durchfahrt ganz spontan in das italienische Bergstädtchen verliebten und beschlossen, hier und nirgendwo anders Ihren Urlaub zu verleben*⁵⁴; відчуття, пор.: укр. *Асама ж довго проводжав її очима, дивуючись несподіваному відчуттю впізнавання-відчуження, яке лишила по собі ця жінка*⁵⁵; англ. *A lot of it has a spontaneous feel and that's why it's so good*⁵⁶; нім. *Der Verfasser des "Nachrufs" hatte in Form eines inneren Monologs die allmähliche Entwicklung seiner Gedanken geschildert, die ihn von der ersten spontanen Gefühlsregung ("klammheimliche Freude") zur entschiedenen Ablehnung der Mordtat geführt hatten*⁵⁷ тощо;

– Репрезентант – інкорпорований учасник, якому приписана роль форми вираження ірраціональної ситуації, пор.: укр. «несподівано з'являтися, приходити (про думку, догадку)»: *Всіх разом осяла одна думка*⁵⁸; англ. “fig. of ideas, facts, etc.: to begin to become evident to the mind”: *The idea that they had either feelings or rights had never dawned upon her*⁵⁹; нім. *aufblitzen* “plötzlich in jemandes Bewusstsein auftauchen”: *Eine Idee blitzte in ihm auf*⁶⁰. Репрезентантом ірраціональної ситуації є учасник «світло», інкорпорований в семантиці зіставляваних номінацій *освяту* / *dawn* / *aufblitzen*, пор.: укр. *освяту* “залити, заповнювати сьйвом, світлом; освітлювати”⁶¹; англ. *dawn* “to begin to grow light after the night”⁶²; нім. *aufblitzen* “plötzlich blitzend, blinkend aufleuchten”⁶³.

У межах реалізації запропонованих семантичних компонентів схарактеризуємо стратегії семантичної деривації досліджуваної лексики, аналізуючи семантичні переходи від: а) «раціонального» до «ірраціонального»; б) від «ірраціонального» до «ірраціонального»; в) від «ірраціонального» до «нераціонального». При цьому під «раціональним» розуміємо ситуації, чії учасники керуються розумом («раціо»), «ірраціональним» – ситуації, не пов'язані з раціональним аспектом сприйняття навколишнього світу; «нераціональним» – всі інші ситуації, які не входять ані до «раціонального», ані до «ірраціонального»

⁵¹ *Digitales Wörterbuch der Deutschen Sprache*, [in:] <https://www.dwds.de/> (22.03.2020).

⁵² *Корпус української мови*, [в:] <http://www.mova.info/corpus.aspx> (22.03.2020).

⁵³ *The British National Corpus*, [in:] <https://www.english-corpora.org/bnc/> (22.03.2020).

⁵⁴ *Digitales Wörterbuch der Deutschen Sprache*, [in:] <https://www.dwds.de/> (22.03.2020).

⁵⁵ *Корпус української мови*, [в:] <http://www.mova.info/corpus.aspx> (22.03.2020).

⁵⁶ *The British National Corpus*, [in:] <https://www.english-corpora.org/bnc/> (22.03.2020).

⁵⁷ *Digitales Wörterbuch der Deutschen Sprache*, [in:] <https://www.dwds.de/> (22.03.2020).

⁵⁸ *Словник української мови: в 11 т.*, Київ 1970-1980, т. 1-11.

⁵⁹ *Oxford English Dictionary*. Second Edition on CD-ROM (22.03.2020).

⁶⁰ *Das grosse Wörterbuch der deutschen Sprache Duden*, [in:] <https://www.duden.de/> (22.03.2020).

⁶¹ *Словник української мови: в 11 т.*, Київ 1970-1980, т. 1-11.

⁶² *The Free Dictionary by Farlex*, [in:] <https://idioms.thefreedictionary.com> (22.03.2020).

⁶³ *Das grosse Wörterbuch der deutschen Sprache Duden*, [in:] <https://www.duden.de/> (22.03.2020).

(емоційний стан, оцінка, ідентифікація тощо). Допоміжним засобом унаочнення результатів дослідження слугує таблиця 1 (див. нижче), яка відображає числову інформацію про досліджувані лексичні одиниці та відсоткове співвідношення продуктивності кожної зі стратегій у зіставлюваних мовах.

ТАБЛИЦЯ 1

Стратегії семантичної деривації ірраціональної лексики
в українській, англійській та німецькій мовах

Мови	Українська				Англійська				Німецька			
	А	К	І	М	А	К	І	М	А	К	І	М
Іменники	3 6,5%	22 47,8%	13 28,3%	8 17,4%	1 7,1%	6 42,9%	5 35,7%	2 14,3%	4 17,4%	9 39,1%	2 8,7%	8 34,8%
Дієслова	1 6,25%	6 37,5%	–	9 56,25%	1 7,7 %	7 53,8 %	–	5 38,5%	1 9,1 %	7 63,6%	1 9,1 %	2 18,2%
Прикметники	–	22 38 %	23 39,7%	13 22,4%	–	28 57,1%	16 32,7%	5 10,2%	–	10 62,5%	5 31,2%	1 6,25%
Продуктивність стратегії	3,3%	41,7%	36%	25%	2,6%	54%	27,6%	15,8%	10%	52%	16%	22%

Умовні позначення: А – аргументна стратегія, К – компонентна стратегія, І – імплікативна стратегія, М – метафорична аналогія

1.1. Аргументна стратегія

Суть аргументної стратегії полягає у просуванні ієрархічно «нижчих» аргументів прямого номінативного значення у «вищу» позицію у похідному значенні разом із компонентами тих самих аргументів. При цьому похідне значення виявляє іншу конфігурацію аргументів та їх компонентів (інший «внутрішній синтаксис») та іншу комунікативну перспективу. У такий спосіб реалізуються різні позиції спостерігача (номінатора) щодо ситуації, яку представляють пряме номінативне та похідне значення. Названу стратегію позиціонують як реалізацію внутрішньої метонімії, оскільки смислові зсуви у заданих умовах обмежено, як вважають, однією ситуацією⁶⁴.

Прикладом реалізації аргументної стратегії слугує лексична одиниця *відчувати*. Від прямого номінативного значення «сприймати органами чуття» утворюється ірраціональне «сприймати інтуїцією, чуттям що-небудь»: укр. *І душею я відчуваю, коли кличеш мене уві сні*⁶⁵. У вказаному прикладі експерієнціальний учасник здійснює інтуїтивне сприйняття відповідного стану справ за допомогою

⁶⁴ А. Ольховская, *Полисемия как проблема общей и словарной лексикологии*, [в:] https://ozlib.com/818560/literatura/polisemiya_kak_problema_obschey_i_slovarnoy_leksikologii (26.05.2019).

⁶⁵ *Корпус української мови*, [в:] <http://www.mova.info/corpus.aspx> (22.03.2020).

специфічного органу (невідчужуваного учасника *nomina anatomica*) – душі, презентованого як локалізований всередині людського «я» аналізатор. На нашу думку, саме властивість невідчужуваності визначає неметафоричний вектор дериваційної стратегії, і відрізняє його від метафоричної аналогії (див. нижче). Натомість ситуація, представлена у прикладі укр. *Душа, на відміну від розуму не думає і не міркує – вона відчуває і знає, тому не помиляється*⁶⁶ сприймається як похідна, оскільки учасника *душа* підвищено у комунікативному рангу: від локального (аналізатора) до тотального (замісник суб'єкта чуттєвого сприйняття).

Для англійського відповідника *feel* “1. to be aware of (a person or object) through touching or being touched; 2. experience (an emotion or sensation)” та німецького *fühlen* “1. mit dem Tastsinn, den Nerven wahrnehmen; körperlich spüren; 2. seelisch empfinden” аргументна стратегія, на нашу думку, реалізована у той самий спосіб, що й для українського *відчувати*, пор.: англ. *I am feeling in my soul*⁶⁷ vs. *Long lay the world in sin and error pining till he appeared and the soul felt its worth sign*⁶⁸; нім. *Ich soll dich fühlen, Geist der Welt, aus dem tiefsten Innern dich fühlen, mit meinem Herzen, meiner Seele, meinem Ich*⁶⁹ vs. *Fühlt meine Seele das ersehnte Licht*⁷⁰.

Якщо для дієслів семантичний перехід здійснюється у напрямі локальний стан → тотальний стан, то для прикметників такий зсув може бути реалізований у межах переходу: ознака стану (процесу, дії тощо) → ознака вияву стану (процесу, дії тощо). Прикладом реалізації такої аргументної стратегії слугує лексична одиниця *безумний*. Від прямого номінативного значення «який утратив розум; божевільний» утворюється ірраціональне «невиправданий розумом; нерозсудливий, безглуздий», пор.: *Це, Васько, дасть більше користі, ніж безумний, хоч і героїчний вчинок, що його ти пропонуєш*⁷¹. У вказаному прикладі учасник «безумний вчинок» представлений як другорядний у комунікативній ситуації. Підвищення названого учасника у комунікативному рангу, пор.: *Це крок, що дає йому змогу в майбутньому уникнути відповідальності за свої безумні вчинки, що призвели до численних людських жертв в Україні*⁷², актуалізує компонент «який виявляє ознаки безумства, божевілья». В англійській та німецькій мовах для відповідників *crazy* і *verrückt* представлена також аргументна стратегія, реалізована від ознаки стану (божевільна закоханість) до ознаки його вияву (боже-

⁶⁶ В. Зеланд, *Сигнали душі*, [в:] <https://samorozvytok.info/content/sygnaly-dushi> (26.05.2019).

⁶⁷ К. Brook, *1980 Disco – disco's last big year on the American charts*, [in:] <http://www.discosavvy.com/disco80.html> (26.05.2019).

⁶⁸ J. Dwight, *O Holy Night*, [in:] <https://www.41051.com/xmaslyrics/oholynite.html> (26.05.2019).

⁶⁹ R. Steiner, *Meditationen für die Tage der Woche*, [in:] http://fvnrs.net/index.php?option=com_content&view=article&id=2512:meditationen-fuer-die-tage-der-woche (26.05.2019).

⁷⁰ W. Robert-Tornow, *Fühlt meine Seele das ersehnte Licht*, [in:] http://www.lieder.net/get_text.html?TextId=19181 (26.05.2019).

⁷¹ *Корпус української мови*, [в:] <http://www.mova.info/corpus.aspx> (22.03.2020).

⁷² О. Сляшкевич, *Мій нонконформізм*, [в:] <http://m.day.kyiv.ua/uk/blog/politika/miy-nonkonformizm> (21.03.2020).

вільність у вчинках, спричинених закоханістю): поп., *crazy* “not sensible; stupid”: *Love makes you do crazy things*⁷³ vs. *This kind of crazy action caused Yan Yao to be extremely puzzled*⁷⁴; *verrückt* “auf absonderliche, auffällige Weise ungewöhnlich, ausgefallen, überspannt, närrisch”: *Aber da überschwemmte ihn ein heißer Blutstoß mit der Gewißheit, daß er es war, hier, dieser Verrückte, der bereit war, alles aufs Spiel zu setzen und zu zerstören, um jetzt sofort mit dieser Frau zu sprechen, und daß es gerade die Zerstörung war, die er suchte, der er sich ergeben wollte, als enthielte sie ein ungeahntes Versprechen*⁷⁵ vs. *Von dem geistigen Gefühle der sogenannten Liebe aber gibt es unzählige Grade, angefangen von der leisen Verliebtheit, die die Eigenschaften des Geschlechtspartners ein wenig idealisiert, bis zu der verrückten Liebe, der Liebe der Dramen, die sich eine Gottheit schafft und für die Vereinigung mit dieser Gottheit willig Marter und Tod leidet*⁷⁶.

На відміну від семантичних зсувів дієслівних та прикметникових номінацій для іменникових характерним є перехід за ознакою субстанціональності. Прикладом аргументної стратегії слугує лексична одиниця *чуття*. Від прямого номінативного значення «здатність відчувати, сприймати зовнішні подразнення» утворюється ірраціональне «підсвідоме відчуження, розуміння чого-небудь»: *Тривіального вже хоча б тому, що з початку їхнього знайомства жіночим чуттям вловлювала, що це не віщувало нічого доброго, й тому намагалася перевести розмову на щось інше*⁷⁷. Натомість ситуація, представлена у прикладі укр. *Чуття поета вловлювало у важкому повітрі передвоєнних літ ознаки нової епохи*⁷⁸, сприймається як похідна, оскільки учасника *чуття* підвищено у комунікативному рангу. При цьому виокремлюється фрагмент вихідної ситуації (здатність сприймати) та звужується значення ірраціональної одиниці *чуття* – здатність сприймати тільки підсвідомо.

Для англійського відповідника *sense*: “1. Any of the faculties by which stimuli from outside or inside the body are received and felt as the faculties of hearing, sight, smell, touch, taste, and equilibrium; 2. An intuitive or acquired perception or ability to estimate”⁷⁹ та німецького *Gefühl* “1. Das Fühlen (durch Nerven vermittelte), Empfindungen; 2. Gefühlsmäßiger, nicht näher zu erklärender Eindruck; Ahnung”⁸⁰ аргументна стратегія, на нашу думку, реалізована у той самий спосіб, що й для українського *чуття*, пор.: англ. *When the mind is guided by the wandering senses, then it carries away one’s understanding, as does the wind a ship on the*

⁷³ *Oxford English Dictionary*. Second Edition on CD-ROM (22.03.2020).

⁷⁴ T. Didahuo, *Greatest Sage of the Universe*, vol. 4, Funstony 2014, с. 713.

⁷⁵ *Digitales Wörterbuch der Deutschen Sprache*, [in:] <https://www.dwds.de/> (22.03.2020).

⁷⁶ Там же.

⁷⁷ *Корпус української мови*, [в:] <http://www.mova.info/corpus.aspx> (22.03.2020).

⁷⁸ М. Вихор, *Науковець, поет, націоналіст*, [в:] <https://narodna.pravda.com.ua/history/4884d53a34b02/> (22.03.2020).

⁷⁹ *The Free Dictionary by Farlex*, [in:] <https://idioms.thefreedictionary.com> (22.03.2020).

⁸⁰ *Das grosse Wörterbuch der deutschen Sprache Duden*, [in:] <https://www.duden.de/> (22.03.2020).

*water*⁸¹ vs. *An eerie sixth sense guided him to wherever a crisis was unfolding*⁸²; нім. *Viktorine, mein Herz huldigt Ihnen, mein Gefühl leitet mich – fehn Sie gutig weg über alles Uebrige!*⁸³ vs. *Ich erklärte ihm in kurzen Worten und womöglich in noch trockenerem Ton als vorher, wie ich die Brieftasche aufgehoben hätte, ihm noch nachgecilt ware und ihm nachgerufen hatte, und wie ich endlich auf meine Vermutung hin, und beinah nur von meinem Gefühl geleitet, hinter ihm her die Treppe hinaufgelaufen wäre*⁸⁴.

1.2. Компонентна стратегія

Компонентна стратегія співвідноситься з семантичними перетвореннями, у результаті яких виникає похідне значення, яке має власний набір аргументів і ролей, що відповідають новій ситуації (при цьому похідне значення запозичує деякі компоненти вихідного значення).

Прикладом компонентної стратегії слугує лексична одиниця *угадувати*. Від прямого номінативного значення «ураховуючи певні особливості, ознаки або прикмети, робити правильні висновки про що-небудь» утворюється ірраціональне «розгадувати щось загадкове, таємниче, незрозуміле для інших»: *Цей сектант угадає його думки*⁸⁵.

Семантичний перехід, на нашу думку, реалізований на основі компонента «локалізація ірраціональної ситуації» (від традиційного для осмислення вмістилища «мозку» цей процес переміщується у вмістилище «інтуїції»). На основі такого ж компонента відбувається семантичний зсув в англійській та німецькій мовах, пор.: англ. “to find the right answer to a question or the truth without knowing all the facts”: *I guessed his every thought*⁸⁶, та нім. “erraten”: *Er hat mein Alter richtig geraten*⁸⁷.

Якщо для дієслів семантичний перехід здійснюється у напрямі стан – специфічний стан, то для прикметників характерним є семантичний зсув специфічна ознака – ознака. Прикладом компонентної стратегії слугує лексична одиниця *божевільний*. Від прямого номінативного значення «який має психічний розлад; психічно хворий» утворюється ірраціональне (поведінкове) – «нерозсудливий, нерозважливий»: укр. *Які божевільні вчинки робили заради коханих?*⁸⁸. Семан-

⁸¹ S. Anderson, *Pratyahara: The Art of Sense Withdrawal*, [in:] <https://yogainternational.com/article/view/pratyahara> (24.03.2020).

⁸² M. Lewis, *Liar’s Poker*, [in:] <https://books.google.com.ua/books?id> (22.03.2020).

⁸³ C. Ernst, *Weiss und Schwarz: Lustspiel in fünf Achten*, [in:] <https://books.google.com.ua/books?id> (24.03.2020).

⁸⁴ F. Dostojewski, *Der Idiot*, [in:] <https://books.google.com.ua/books?id> (24.03.2020).

⁸⁵ *Корпус української мови*, [в:] <http://www.mova.info/corpus.aspx> (22.03.2020).

⁸⁶ *Oxford English Dictionary*. Second Edition on CD-ROM (22.03.2020).

⁸⁷ *Das grosse Wörterbuch der deutschen Sprache Duden*, [in:] <https://www.duden.de/> (22.03.2020).

⁸⁸ М. Іващук, *Які божевільні вчинки робили заради коханих?*, [в:] <https://gazeta.ua/articles/events-journal/aki-bozhevilni-vchinki-robili-zaradi-kohanih/735333> (02.06.2019).

тичний зсув характеризує Експерієнцера як нерозважливого учасника ірраціональної ситуації, де нерозсудливість зумовлена внутрішньою причиною – почуттям кохання. Семантичний перехід, на нашу думку, реалізований на основі компонента «зумовленість вияву ірраціональної ситуації (внутрішній чинник – спонтанність божевільного вчинку заради коханої людини)». Натомість в англійській та німецькій мовах для лексичних одиниць *mad* “done without thought or control, wild and excited” та *wahnsinnig* “geistesgestört, verrückt” семантичний зсув реалізовано на основі компонента «ступінь вияву ірраціональної ситуації (ознака надмірності – “so mad”; “wahnsinnig glücklich”)), пор.: англ. “extremely enthusiastic”: *I am so mad to love you*⁸⁹, та нім. “außergewöhnlich, extrem”: “*Weißt du*”, *sagt er und nimmt einen kräftigen Schluck Rotwein*, “*wenn du ein Leben lang zwei große Leidenschaften hast und du die selbst in Ausnahmesituationen kombinieren kannst, dann macht dich das wahnsinnig glücklich*”⁹⁰.

Прикладом компонентної стратегії слугують іменникові номінації, зокрема лексична одиниця *фантазія*, де від прямого номінативного значення «творча уява»: *Вважали, що тільки в шляхетській крові мужність, фантазія і високі зльоти розуму, а в хлопській самі лінощі, тяжкість та горілка, розбавлена шинкарями водою*⁹¹ формується ірраціональне «нічим не обгрунтована думка, вигадка»: *Він, звісно, все це робив глибоко підсвідомо, але його фантазія не мала меж*⁹². (локалізатором ірраціональної ситуації слугує глибока підсвідомість, на відміну від локалізатора раціональної ситуації, де «творча уява» зосереджена у свідомості). Експерієнціональний учасник формує нічим не підкріплений (ірраціональний) образ у своїй уяві. Семантичний перехід реалізований на основі компонента «локалізація ірраціональної ситуації». Таку ж семантичну стратегію вбачаємо й для англійського та німецького відповідників *fantasy* та *die Fantasie*, пор.: 1. *Imagination unrestricted by reality (Infants still occupy a world that is part fantasy and magic, and they readily accept the idea of talking animals and talking objects*⁹³); 2. *An abnormal or bizarre sequence of mental images, as a hallucination (Mick told me he wanted Linda to make love to me. It was his fantasy*⁹⁴). Семантичний перехід в англійській мові реалізований на основі «локалізація ірраціональної ситуації» (локалізатором ірраціональної ситуації слугує поза-реальність, на відміну від локалізатора раціональної ситуації, де на першому плані представлена реальність): пор., англ. *The whole thing does seem unreal. It is so far removed, not only from my normal run of experience, but from anything I have ever done that it seems beyond the realms of reality, a fantasy production, a dream*

⁸⁹ Morcheeba, *Blindfold*, [in:] <https://www.azlyrics.com/lyrics/morcheeba/blindfold.html> (25.03.2020).

⁹⁰ *Digitales Wörterbucher der Deutschen Sprache*, [in:] <https://www.dwds.de/> (22.03.2020).

⁹¹ *Корпус української мови*, [в:] <http://www.mova.info/corpus.aspx> (22.03.2020).

⁹² Там же.

⁹³ *Oxford English Dictionary*. Second Edition on CD-ROM (22.03.2020).

⁹⁴ *The British National Corpus*, [in:] <https://www.english-corpora.org/bnc/> (22.03.2020).

come true⁹⁵; Most dictionaries would describe it as a desire or tendency to escape from reality into fantasy, and reality is certainly a key word in this definition⁹⁶; Often people think of imagination as necessarily fantasy far removed from reality. Yet in fact imagination can be the means by which we can come to understand reality⁹⁷. У німецькій мові семантична деривація досліджуваної іменникової одиниці відбувається за принципом тієї ж стратегії, однак, як і в англійській, змінюється компонент характеру вияву ірраціональної ситуації – ступінь вияву ірраціональної ситуації (ситуація засвідчує певну величину, інтенсивність свого вияву), пор.: “1. Fähigkeit, Gedächtnisinhalte zu neuen Vorstellungen zu verknüpfen, sich etwas in Gedanken auszumalen”: *Musik regt die Fantasie an, beflügelt die Fantasie*. 2. Produkt der Fantasie, (nicht der Wirklichkeit entsprechende) Vorstellung⁹⁸: *Das ist reine Fantasie; Sie können real existieren, wie der Baum vor meinem Fenster, real existiert haben, wie der Koloß von Rhodos, oder nur in unserer Fantasie existieren, wie das Einhorn; und sie können abstrakt sein, wie der Begriff “Geschwindigkeit” und die Idee “Freiheit”*⁹⁹.

1.3. Імплікативна стратегія

Перетворення, реалізовані в межах імплікативної стратегії, базуються на зв’язку різних ситуацій або зв’язку компонентів тієї ж ситуації. Названу стратегію позиціонують як реалізацію зовнішньої метонімії, позаяк відбувається зміщення (предиката) на іншу, суміжну ситуацію. При цьому одна ситуація імплікує іншу.

Прикладом імплікативної стратегії, реалізованої у межах компонента «результат вияву ірраціональної ситуації», слугує лексична одиниця *спливати*. Від прямого номінативного значення «виявлятися, проявлятися» (укр. *Докори і сварки підіймали стару ворожнечу, наповерх [наверх] сплили забуті кривди й гріхи*¹⁰⁰) утворюється ірраціональне «виникати, поставати, уявлятися (про думку, згадку, спогад, образ, видіння і т. ін.)», пор.: укр. *Мимоволі сама по собі спливала іноді непрохана думка, куди ж влучить перша [куля]? В скроню? В плече?*¹⁰¹. Як і в українській, в англійській мові, семантичний зсув відбувається у межах компонента «результат вияву ірраціональної ситуації», пор.: англ. *pop* “to suddenly appear, especially when not expected”: *An idea suddenly popped into his head*¹⁰², нім. *kommen* “hervortreten, [bei jemandem] in Erscheinung treten”: *Die Antwort kam spontan, wie aus der Pistole geschossen*¹⁰³. Для дієслівних номінацій

⁹⁵ Там же.

⁹⁶ Там же.

⁹⁷ Там же.

⁹⁸ *Das grosse Wörterbuch der deutschen Sprache Duden*, [in:] <https://www.duden.de/> (22.03.2020).

⁹⁹ *Digitales Wörterbuch der Deutschen Sprache*, [in:] <https://www.dwds.de/> (22.03.2020).

¹⁰⁰ *Словник української мови: в 11 т.*, Київ 1970-1980, т. 1-11.

¹⁰¹ Там же.

¹⁰² *Oxford English Dictionary*, Second Edition on CD-ROM (22.03.2020).

¹⁰³ *Das grosse Wörterbuch der deutschen Sprache Duden*, [in:] <https://www.duden.de/> (22.03.2020).

характерним є семантичний перехід у напрямі «дія – специфічна дія», тоді як для прикметникових – «ознака – ознака результату».

Прикладом імплікативної стратегії, реалізованої в межах компонента «результат вияву ірраціональної ситуації», слугують лексичні відповідники *необачний / reckless / leichtsinnig*. Від ірраціонального прямого номінативного значення «який діє нерозсудливо, виявляє необережність у своїх діях, не думає про наслідки» утворюється ірраціональне «викликаний діями нерозсудливої, необережної людини або який свідчить про чийсь нерозсудливість, необережність», пор.: укр. *Як же Соня жалкувала, що зважилася на такий необачний вчинок!*¹⁰⁴. Семантичний зсув відбувається в межах причинно-наслідкової суміжності обох ситуацій за ознакою “результат вияву (ірраціональної ситуації)”, пор.: англ. *reckless* “characterized by or proceeding from such carelessness”: *But the horror crash happened in September last year and he was charged with causing death by reckless driving, which carries a maximum of five years’ jail*¹⁰⁵, та нім. *leichtsinnig* “unvorsichtig, unbedacht, leichtfertig; unbeständig, wankelmütig”: *Ungeheuer leichtsinnig, aber letztlich erfolgreich, weil überraschend dreist, war ein Teil einer Marburger Schulklasse Ende 1984*¹⁰⁶ – імплікація: «безрозсудна людина – безрозсудні вчинки цієї людини».

Прикладом імплікативної стратегії слугує іменникова одиниця *інтуїція*. Від ірраціонального значення «здатність людини в деяких випадках несвідомо, чуттям уловлювати істину, передбачати, вгадувати що-небудь, спираючись на попередній досвід, знання й т. ін.; чуття, проникливість, здогад»: *Чи йому просто щастить, чи вміє заздалегідь вигледіти добре місце, чи інтуїція в нього вже така, вироблена поколіннями сибірських мисливців, а прослизає він крізь рідкуваті чагарники узлісся зовсім непомітно – не трісне гілка й не ворухнеться листочок*¹⁰⁷ утворюється ірраціональне «безпосереднє збагнення, осягнення істини без допомоги досвіду й логічних умовиводів»: *До того ж, дитяче сприймання – це сприймання поетів, іноді дитина одним зблиском інтуїції схоплює саму суть, щоб потім своє відкриття зберегти надовго, надійно*¹⁰⁸. У межах компонента «результат вияву ірраціональної ситуації» досліджувана іменникова одиниця набуває нового значення в умовах причинно-наслідкової ситуації (здатність до раптового осягнення на основі попереднього досвіду – безпосереднє раптове осягнення без попереднього досвіду) також в англійській та німецькій мовах: пор., 1. *The ability to know something by using your feelings rather than considering the facts: I seem to get to the answers as much by intuition as by any special knowledge*¹⁰⁹; 2. *An idea or a strong feeling that something is true although*

¹⁰⁴ *Словник української мови: в 11 т.*, Київ 1970-1980, т. 1-11.

¹⁰⁵ *Oxford English Dictionary*. Second Edition on CD-ROM (22.03.2020).

¹⁰⁶ *Wörterbuchnetz*, [in:] <http://www.woerterbuchnetz.de/> (22.03.2020).

¹⁰⁷ *Корпус української мови*, [в:] <http://www.mova.info/corpus.aspx> (22.03.2020).

¹⁰⁸ Там же.

¹⁰⁹ *Oxford English Dictionary*. Second Edition on CD-ROM (22.03.2020).

you cannot explain why: *I had an intuition that something awful was about to happen*¹¹⁰. Таку ж стратегію семантичної деривації прослідковуємо й в німецькій мові: 1. Spontanes geistiges Erfassen, auf Wissen und Erfahrung beruhende plötzliche Erkenntnis (*Der Rat, seine Theorien zu prüfen, wäre für Galilei völlig wertlos gewesen, denn er stand einer verwirrenden Fülle scheinbar fataler Instanzen gegenüber, die er nicht erklären konnte, weil ihm die nötigen Kenntnisse - wenn auch nicht die nötigen Intuitionen - fehlten, und die er darum wegerklären mußte, um eine möglicherweise wertvolle Hypothese vor unzeitiger Auslöschung zu bewahren*)¹¹¹; 2. Gefühlsmäßiges Erkennen des Wesens einer Sache oder eines Sachverhaltes ohne wissenschaftliche Erfahrung und logische Schlüsse: *Intuitives Einleuchten z. B. galt einst als ein höchst wichtiger Hinweis auf die Wahrheit; es verschwand aus der Methodologie genau in dem Augenblick, als die Intuition durch die Erfahrung und durch formale Erwägungen ersetzt wurde*¹¹².

1.4. Метафорична аналогія

Виникнення метафоричної аналогії ґрунтується на уможливленій, концептуальній схожості обох ситуацій. Метафорична ситуація представлена як калька до фізичного зображення, де нематеріальні об'єкти (репліки, погляди, внутрішній стан) представлені як аналоги фізичних об'єктів, які людина «переміщує»¹¹³.

Прикладом реалізації метафоричної стратегії слугує дієслово *освятити*. Від прямого номінативного значення «залити, заповнювати сяйвом, світлом; освітлювати» утворюється похідне ірраціональне значення «несподівано з'явитися, приходити (про думку, догадку)», пор.: укр. *Всіх разом осяла одна думка: чорному цареві треба до війська гарних хлопців, і ми, посланці того царя, за тим власне й приїхали у село з проклятою коробкою*¹¹⁴. Концептуальна схожість між обома значеннями базується на основі схожості ситуацій, де метафорична ситуація (*всіх разом осяла одна думка*) представлена як аналог фізичної ситуації «заповнювати щось сяйвом». Ірраціональне метафоричне значення ґрунтується на аналогії, яка використовує основну ідею прямого номінативного значення «ставати доступним візуальному спостереженню». В англійській мові від прямого номінативного значення дієслова *dawn* “(of a day) begin, come into existence” утворюється ірраціональне “become evident to the mind; be perceived or understood”: англ. *It would eventually dawn on the excited passengers that they weren't on the road to Banna – they would soon find themselves in the bog*¹¹⁵. Ідея, покладена

¹¹⁰ *The British National Corpus*, [in:] <https://www.english-corpora.org/bnc/> (22.03.2020).

¹¹¹ *Digitales Wörterbucher der Deutschen Sprache*, [in:] <https://www.dwds.de/> (22.03.2020).

¹¹² Там же.

¹¹³ А. Ольховская, *Полисемия как проблема общей и словарной лексикологии*, [в:] https://ozlib.com/818560/literatura/polisemiya_kak_problema_obschey_i_slovarnoy_leksikologii (26.05.2019).

¹¹⁴ *Корпус української мови*, [в:] <http://www.mova.info/corpus.aspx> (22.03.2020).

¹¹⁵ *Oxford English Dictionary*. Second Edition on CD-ROM (22.03.2020).

в основу концептуальної схожості обох значень, дещо відрізняється від ідеї метафоричної стратегії в українській мові. В англійській мові реалізується ідея «повільного осяяння» (презумпція: світанок настає не раптово, а поступово), тоді як в українській мові – ідея «раптовості, моментальності». Від прямого номінативного значення німецького дієслова *aufhellen* “wieder helle machen” утворюється ірраціональне “figürlich, deutlich werden”: нім. *Die Motive eines Verbrechens aufhellen*¹¹⁶. Метафорична стратегія використовує концептуальну схему, запозичену з раціонального значення на основі аналогії «відновлення (висвітлення, відбілення) чогось» – ситуація набуває ознак стану «ментального висвітлення». Семантичний перехід дієслівних одиниць здійснюється у напрямі «дія – специфічна дія», тоді як для прикметників характерний семантичний зсув «ознака – специфічна ознака».

Прикладом реалізації метафоричної стратегії слугує прикметник *сліпий*. Від прямого номінативного значення «позбавлений зору, здатності бачити» утворюється похідне ірраціональне значення «який не має розумних підстав (про почуття, переживання і т. ін.)», пор.: укр. *Найдивніше ж, що Всеволод виявився не самотній у своїй сліпій пристрасті до жінки, якої ніколи не бачив*¹¹⁷. Концептуальна схожість між обома значеннями базується на основі схожості ситуацій, де метафорична ситуація (у своїй сліпій пристрасті) представлена як аналог фізичної ситуації «позбавлений здатності бачити». Ірраціональне метафоричне значення ґрунтується на аналогії, яка використовує основну ідею прямого номінативного значення «робити незрячим». В англійській мові від прямого номінативного значення прикметника *blind* “not able to see” утворюється ірраціональне “(of strong feelings) seeming to be unreasonable, and accepted without question; seeming to be out of control”: англ. *It was a moment of blind panic*¹¹⁸. Від прямого номінативного значення *blind* “keine Sehkraft, kein Sehvermögen besitzend; ohne Augenlicht” утворюється ірраціональне “ohne kritisch-selbstständiges Nachdenken, kritiklos, ohne Überlegung”: нім. *Ich machte mir heftige Vorwürfe, tadelte meine Sorglosigkeit und verurteilte auf das schärfste mein blindes Vertrauen in die Rettungssaurier*¹¹⁹.

Прикладом реалізації стратегії метафоричної аналогії слугує лексична одиниця *магія*. Від прямого номінативного значення «сукупність прийомів та обрядів, які, за уявленням забобонних людей, мають чудодійну силу; чаклунство, чарівництво»: *Як хотіла б вона зараз стати чаклункою, однією з тих, що зналися на магії, мали доступ до сил таємничих, що нібито вміли повертати надію навіть безнадійним!*¹²⁰ утворюється ірраціональне «щось загадкове, незрозуміле»: *Вона ефектно вдягалася, завжди з якимсь дискретним елементом націо-*

¹¹⁶ *Das grosse Wörterbuch der deutschen Sprache Duden*, [in:] <https://www.duden.de/> (22.03.2020).

¹¹⁷ *Корпус української мови*, [в:] <http://www.mova.info/corpus.aspx> (22.03.2020).

¹¹⁸ *Oxford English Dictionary*. Second Edition on CD-ROM (22.03.2020).

¹¹⁹ *Digitales Wörterbuch der Deutschen Sprache*, [in:] <https://www.dwds.de/> (22.03.2020).

¹²⁰ *Корпус української мови*, [в:] <http://www.mova.info/corpus.aspx> (22.03.2020).

нального декору, в ній була магія владної вроди, на неї озиралися на вулиці¹²¹ на основі компонента «спосіб вияву ірраціональної ситуації»: загадковість зовнішнього вигляду людини (неймовірної вроди) уподібнюють до загадковості магичної діяльності. В англійській та німецькій мовах відповідником до магія слугують лексичні одиниці *magic* та *die Magie*, семантична деривація яких також реалізована на основі стратегії метафоричної аналогії за компонентом «спосіб вияву ірраціональної ситуації» (загадковість місця уподібнюється до загадковості магичної діяльності): пор. англ. 1. The art that, by use of spells, supposedly invokes supernatural powers to influence events; sorcery: *Three hours of pure magic... a show not to be missed*¹²²; 2. Any mysterious or extraordinary quality or power: *The most enchanting waters in the world – 600 miles of Corsican coastline plus the magic of the Maddalena islands and Sardinia's sparkling Costa Smeralda*¹²³; нім. 1. Sich geheimer od übersinnlicher Kräfte bedienende Kunst, Arkanwissenschaft: *Dabei drücken Magie und Mysterium die Überraschung und das Unverständnis der Physiker selbst aus, während die Membran wenigstens einen vagen Hinweis auf das gibt, worum es sich eigentlich handelt: um ein elfdimensionales Bild des Universums, in dem neben fadenförmigen Strings auch höher dimensionale Membranen, branes genannt, wie winzige Rochen durch den Raum schweben und durch Schwingungen die elementaren Teilchen erzeugen*¹²⁴; 2. Für ein geheimnisvolles Wirkvermögen von etw.: *Als Schutzraum, den es vor fremden Blicken zu bewahren gilt, um seine Magie nicht zu zerstören*¹²⁵.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Встановлено, що семантична деривація ірраціональної лексики в українській, англійській та німецькій мовах реалізована у межах аргументної, компонентної, імплікативної стратегій, а також стратегії метафоричної аналогії. Ці стратегії формують нове значення у досліджуваних лексичних одиницях відповідно до моделі прототипної ірраціональної ситуації, що в українській, англійській та німецькій мовах представлена двома складниками: характер вияву ірраціональної ситуації (ситуацію характеризують компоненти: локалізація, тривалість, зумовленість виникнення, результат, спосіб та ступінь вияву) та характер учасників ірраціональної ситуації (ситуацію визначають учасники: Експерієнцер – суб'єкт ірраціонального стану, Стимул – об'єкт ірраціонального стану та Репрезентант – інкорпорований учасник за ознакою «форма вираження ірраціональної ситуації»).

Динаміка розвитку семантичної парадигми досліджуваного класу лексики засвідчує розширення вихідного концепту прототипної ірраціональної ситуації пе-

¹²¹ Там же.

¹²² *The British National Corpus*, [in:] <https://www.english-corpora.org/bnc/> (22.03.2020).

¹²³ Там же.

¹²⁴ *Digitales Wörterbucher der Deutschen Sprache*, [in:] <https://www.dwds.de/> (22.03.2020).

¹²⁵ Там же.

реважно за умови реалізації компонентної, імплікативної стратегій і стратегії метафоричної аналогії, тоді як значення, утворені за допомогою аргументної стратегії, репрезентовані найменш продуктивно серед одиниць іраціональної лексики. Такий стан справ, на нашу думку, зумовлений чинником пріоритетності реалізації міжконцептуальних (міжситуативних) зв'язків у семантиці іраціональної лексики зіставлюваних мов.

Перспективи подальших розвідок стратегій семантичної деривації іраціональних номінацій вбачаємо у порівняльно-історичному та типологічному аспектах.

References

- Anderson S., *Pratyahara: The Art of Sense Withdrawal*, [in:] <https://yogainternational.com/article/view/pratyahara>.
- Basyrov Sh., *Metaforychni modeli u sferi diyestiv rozumynnya hermans'kykh i slov'yans'kykh mov*, «Odes'kyi lnhvistychnyy visnyk» 2003, № 2.
- Beavers J., *The structure of lexical meaning: why semantics really matters*, “Language” 2010, № 86 (4).
- Brook K., *1980 Disco – disco's last big year on the American charts*, [in:] <http://www.discosavvy.com/disco80.html>.
- Das grosse Wörterbuch der deutschen Sprache Duden*, [in:] <https://www.duden.de/>.
- Delves-Yates C., *Essentials of Nursing Practice*, [in:] <https://books.google.com.ua>.
- Demenchuk O., *Modeli semantychnoyi deryvatsiyi leksyky «mental'noho zanurennya» (na materialy ukrayins'koyi, pol's'koyi ta anhliys'koyi mov)*, «Visnyk Kyuyivs'koho natsional'noho lnhvistychnoho universytetu. Ser. Filolohiya» 2015, № 1.
- Demenchuk O., *Modeli semantychnoyi deryvatsiyi irratsional'noyi leksyky*, «Naukovyy chasopys natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova. Seriya 9. Suchasni tendentsiyi rozvytku movy (filolohichni nauky): [zb. nauk. pr.]».
- Didahuo T., *Greatest Sage of the Universe*, vol. 4, Funstory 2014.
- Digitales Wörterbuchar der Deutschen Sprache*, [in:] <https://www.dwds.de/>.
- Dostojewski F., *Der Idiot*, [in:] <https://books.google.com.ua/books?id>.
- Drobakha L., *Zistavnyy analiz semantyky kolorystychnykh prykmetnykiv ukrayins'koyi, rosiys'koyi, nimets'koyi, anhliys'koyi ta frantsuz'koyi mov*, «Naukovi zapysky Vinnyts'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. Kotsyubyns'koho. Ser. Filolohiya (movoznavstvo)» 2008, № 75 (4).
- Dwight J., *O Holy Night*, [in:] <https://www.41051.com/xmaslyrics/oholynite.html>.
- Yel'yashkevych O., *Miy nonkonformizm*, [v:] <http://m.day.kyiv.ua/uk/blog/politika/miy-nonkonformizm>.
- Ernst C., *Weiss und Schwarz: Lustspiel in fünf Achten*, [in:] <https://books.google.com.ua/books?id>.
- Iomdin B., *Leksika irratsional'nogo ponimaniya: avtoreferat dissertatsii na soiskaniye uchenoy stepeni kandidata filologicheskikh nauk: 10.02.01, 10.02.19, Moskva 2002*.
- Ivashchuk M., *Yaki bozhevil'ni vchynky robyly zarady kokhanykh?*, [v:] <https://gazeta.ua/articles/events-journal/aki-bozhevilni-vchynki-robili-zaradi-kohanih/735333>.
- Kyslyuk L., *Paralelizm leksychnoyi ta syntaksyschnoyi deryvatsiyi v terminolohiyi*, «Terminolohichnyy visnyk» 2013, № 2 (1).

- Korpus ukrains'koi movi*, [v:] <http://www.mova.info/corpus.aspx>.
- Kustova G., *Tipy proizvodnykh znacheniy i mekhanizmy yazykovogo rasshireniya*, Moskva 2004.
- Lewis M., *Liar's Poker*, [in:] <https://books.google.com.ua/books?id>.
- Mackay D., *Lexical insertion, inflection, and derivation: Creative process in word production*, „Journal of Psycholinguistic Research” 1979, № 5.
- Mishuchtinskaya E., *Semanticheskaya derivatsiya kak odin iz osnovopolagayushchikh sposobov sozdaniya evfemizmov*, «Filologicheskiye nauki. Voprosy teorii i praktiki» 2016, № 7 (61).
- Morcheeba, *Blindfold*, [in:] <https://www.azlyrics.com/lyrics/morcheeba/blindfold.html>.
- Ol'khovskaya A., *Polysemyya kak problema obschey y slovarnoy leksykologiyi*, [v:] https://ozlib.com/818560/literatura/poliseimiya_kak_problema_obschey_i_slovarnoy_leksikologii.
- Oxford English Dictionary*. Second Edition on CD-ROM.
- Parkhomenko T., *K voprosu o semanticheskoy derivatsii*, «Vestnik Kemerovskogo gosudarstvennogo universiteta» 2012, № 4 (54).
- Robert-Tornow W., *Fühlt meine Seele das ersehnte Licht*, [in:] http://www.lieder.net/get_text.html?TextId=19181.
- Shtompel' H., *Kontrastyvnyy analiz leksyko-semantichnoyi hrupy diyestiv «znannya» na rivni frazeologichnoyi odyntsi v ukrayins'kiy, rosiys'kiy, nimets'kiy ta anhliys'kiy movakh*, «Naukovi zapysky: zb. nauk. pr.» 2009, № 9.
- Slovník ukrains'koi movi: v 11 t.*, Kiiv 1970-1980.
- Steiner R., *Meditationen für die Tage der Woche*, [in:] http://fvnrs.net/index.php?option=com_content&view=article&id=2512:meditationen-fuer-die-tage-der-woche.
- Tadzhibova R., *Semanticheskaya derivatsiya v russkom i angliyskom yazykakh: sopostavitel'nyy aspekt*, «Vestnik Leningradskogo gosudarstvennogo universiteta im. A.S. Pushkina» 2015, № 1.
- The British National Corpus*, [in:] <https://www.english-corpora.org/bnc/>.
- The Free Dictionary by Farlex*, [in:] <https://idioms.thefreedictionary.com>.
- Traugott E., *Regularity in semantic change*, Cambridge 2001.
- Ufimceva A., *Tipy slovesnyh znakov*, Moskva 2004.
- Vykhor M., *Naukovets', poet, natsionalist*, [v:] <https://narodna.prawda.com.ua/history/4884d53a34b02/>.
- Wörterbuchnetz*, [in:] <http://www.woerterbuchnetz.de/> (22.03.2020).
- Zeland B., *Syhnaly dushi*, [v:] <https://samorozvytok.info/content/sygnaly-dushi>.

ПРО АВТОРА

Анастасія Володимирівна Кінашук – аспірантка кафедри романо-германської філології Рівненського державного гуманітарного університету. **Основні публікації:** *Типи міжмовних співвідношень ірраціональних фразеологізмів (на матеріалі української, англійської та німецької мов)*, «Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія „Філологія”» 2018, № 32, Одеса, с. 229-234; *Семантична деривація ірраціональної лексики в українській, англійській та німецькій мовах*, «Закарпатські філологічні студії» 2018, № 6, Ужгород, с. 143-151; *Категорії раціональності та ірраціональності в мовознавчих парадигмах*, «Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації» 2019, № 3, Київ, с. 78-86; *Лінгвістична модель категорії ірраціональності*, [in:] *Research of Different Directions of Development of Philological Sciences in Ukraine and EU: conf. proceed. of intern. scient. and pract. conf., Baia Mare, 20-21 September 2019*, Baia Mare 2019, p. 135-139; *Когнітивне моделювання семантики ірраціональної лексики*, [in:] *Issues of Modern Philology in the Context of the Interaction of Languages and Cultures: International scientific and practical conference. Internship proceedings, December 27-28, 2019*, Venice 2019, с. 101-105.

ORCID: 0000-0002-5675-240X

Email: nastia.kinash@gmail.com